

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА
КАФЕДРА ІСТОРІЇ СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ ТА СЕРЕДНІХ ВІКІВ
ОДЕСЬКИЙ АРХЕОЛОГІЧНИЙ МУЗЕЙ НАН УКРАЇНИ
ГРЕЦЬКИЙ ФОНД КУЛЬТУРИ (ОДЕСА)

СТАРОДАВНЄ ПРИЧОРНОМОР'Я

Випуск XII

ОДЕСА
ОНУ
2018

УДК 94(100)“-04/17”(08)

C773

Рекомендовано до друку Вченою радою
факультету історії та філософії
ОНУ імені І. І. Мечникова.
Протокол № 1 від 24 січня 2018 р.

Рецензенти:

- І. В. Бруйко** – д.і.н., директор Одеського археологічного музею НАНУ;
О. А. Довгополова – д.філос.н., професор кафедри філософії та методології пізнання
ОНУ імені І. І. Мечникова.

Редакційна колегія:

- І. В. Немченко** – к.і.н., зав. кафедри історії стародавнього світу та середніх віків
ОНУ імені І. І. Мечникова, головний редактор;
О. Б. Дьомін – д.і.н., зав. кафедри нової та новітньої історії ОНУ імені І. І. Мечникова;
О. М. Дзиговський – д.і.н., професор кафедри археології та етнології України
ОНУ імені І. І. Мечникова;
Т. О. Ізбаш-Гоцкан – к.і.н., доцент кафедри історії стародавнього світу та середніх віків
ОНУ імені І. І. Мечникова;
В. Г. Кушнір – д.і.н., декан факультету історії та філософії ОНУ імені І. І. Мечникова;
О. М. Луговий – к.і.н., доцент кафедри історії стародавнього світу та середніх віків
ОНУ імені І. І. Мечникова, зам. головного редактора;
С. А. Булатович – к.і.н., доцент;
С. Б. Охотніков – к.і.н., зам. директора Одеського археологічного музею НАНУ;
М. Д. Руссев – доктор хабілітат історії, професор Вищої антропологічної школи
(Кишинів, Молдова);
О. В. Смигдина – д.і.н., зав. кафедри археології та етнології України
ОНУ імені І. І. Мечникова;
С. Б. Сорочан – д.і.н., зав. кафедри історії стародавнього світу та середніх віків
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Стародавнє Причорномор'я. Випуск XII / Голов. ред. І. В. Немченко. –
C773 Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2018. –
632 с.

ISBN 978-617-689-251-9

Збірка «Стародавнє Причорномор'я» складена на основі матеріалів XII читань пам'яті професора П. Й. Каршиковського, міжнародної конференції, яка відбулась в ОНУ імені І. І. Мечникова 12-13 березня 2018 р. Випуск містить статті з проблем нумізматики, історії та археології Північного Причорномор'я, античної та середньовічної історії, візантинознавства, історії Європи раннього модерного часу, історіографії тощо. I–X випуски збірки виходили під назвою «Древнее Причерноморье».

УДК 94(100)“-04/17”(08)

ISBN 978-617-689-251-9

© Колектив авторів, 2018
© Одеський національний
університет імені І. І. Мечникова, 2018

святинище охотників на бизонів в Северном Причерномор'ї // SP. 1999. № 1. С. 322-325.

³ Окладников А. П. Утро искусства. Ленинград, 1967.

⁴ Станко В. Н., Григорьева Г. В., Швайко Т. Н. Позднепалеолитическое поселение Анетовка 2. Киев, 1989. С. 67, рис. 30:7.

⁵ Там же. С. 67.

⁶ Петрунь В. Ф. О мелкоформатном, преимущественно некремнистом камне из промывок культурного слоя поселения Анетовка 2 на реке Бакшала // АЗ. № 3. Ростов-на-Дону, 2003. С. 59-67.

⁷ Главенчук А. В. О некоторых типах позднепалеолитических украшений (по материалам северо-восточного участка поселения Анетовка 2) // ДП. Вып. 9. 2011. С. 101-10

⁸ Петрунь В. Ф. Указ.соч.

⁹ Там же.

¹⁰ Главенчук А. В. К вопросу об использовании красок...

¹¹ Главенчук А. В. Использование пигментных охр...; Она же. К вопросу об использовании красок...

С. А. Горбаненко (Київ)

ПЕРШІ ЦІЛЕСПРЯМОВАНІ ПАЛЕОЕТНОБОТАНІЧНІ РОЗШУКИ НА БІЛЬСЬКОМУ ГОРОДИЩІ

У 2017 р. Більська археологічна експедиція ІА НАН України (керівник – Д. С. Гречко) проводила комплексні дослідження Більського археологічного комплексу, розташованого між рр. Ворскла і Суха Грунь (Котелевський р-н, Полтавська обл.) (рис. 1) на ділянці валу в ур. Царина Могила. Дослідженнями 2016 р. виявлено частину згорілого заглибленого приміщення, над яким після припинення його функціонування був насипаний вал. Попередньо отримано підтвердження існування тут поселення у VII-V ст. до н. е.¹ Розглянуту споруду², що була перекрита валом, дослідники попередньо датують другою чвертю – серединою VI ст. до н. е.³

Перші палеоетноботанічні матеріали, опубліковані Б. А. Шрамком, походять з розкопок кінця 1960-х рр.: оприлюднено знахідку обгорілих зерен, зразок 1 (№ 508/19-68; яма 3, зольник 19, Західне укріплення, друга половина VII ст. до н. е.), і відбитків на кераміці, зразок 2 (№ 206/19-67; яма 1, там само; визначення співробітників Всесоюзного інституту рослинництва: М. М. Якубцинер, Р. Х. Макашева, М. В. Лукьянова, В. Н. Лисова, Р. А. Удачина)⁴. На пропозицію Б. А. Шрамка, у 1970-х рр. З. В. Янушевич визначила склад обвуглених зернівок зі зразків 508/19-68 з ями 3, зольника 19, гл. 1,2 м і № 235/19-67, з ями 1 того

самого зольника, з гл. 2,5 м (друга половина VII ст. до н. е.). В обох випадках у суміші переважали зернівки двох культур: пшениці двозернянки і ячменю плівчастого, сягаючи майже половини. Домішку складала зернівки пшениць спельти і м'яких голозерних, ячменю голозерного та насіння гороху. У несуттєвій кількості знайдено також зерна і насіння трьох бур'янів: мишію (*Setaria* sp.), гірчака березкоподібного (*Polygonum convolvulus*), споришу звичайного (*Polygonum aviculare*)⁵.

Про обвуглене просо з Більського городища згадував лише Б. О. Шрамко. Але серед відбитків на фрагментах кераміки просо абсолютно переважає. Наприклад, на 15 фрагментах з Більського городища знайдено 85 відбитків зернівок проса і лише 8 відбитків зернівок ячменю плівчастого, 2 – пшениці двозернянки, 1 – насінини гороху⁶.

Дослідження палеоетноботанічних матеріалів на Більському городищі поновлено у 1990-х рр. під час роботи українсько-німецької археологічної експедиції; тоді об'єктом досліджень стали вироби з глини з відбитками зернівок і насіння культурних рослин і бур'янів. Матеріал частково збирав С. А. Скорий за 1993, 1999-2001, 2004 рр., визначення здійснила Г. О. Пашкевич⁷. Збір даних за 2000, 2001, 2008 рр. провів С. А. Горбаненко, визначення здійснила Г. О. Пашкевич (підготовлено до друку в рамках планової теми відділу раннього залізного віку).

За понад столітній період розкопок городища і близько 50-літній – палеоетноботанічних досліджень у 2017 р. вперше було застосовано методи цілеспрямованого забору ботанічних зразків методами флотування ґрунту із заповнення об'єкту⁸. Такі методи добре себе зарекомендували на переважній більшості пам'яток археології, у тому числі й ранньозалізного віку⁹. Суттєва відмінність методів флотування полягає в тому, що отримані матеріали є прямим відображенням зернового господарства. В той же час знахідки скупчень апріорі редуковані, а палеоетноботанічні розшуки за відбитками на виробах з глини слід аналізувати з цілою низкою зауважень, про що красномовно свідчать результати попередніх досліджень.

Матеріали і методи. Об'єктом для забору ґрунту було обрано заповнення приміщення 1 під валом в ур. Царина Могила, дослідження якого були завершені у 2017 р. (рис. 1). Для отримання репрезентативної вибірки було взято ґрунт з різних шарів заповнення загальною масою понад 120 кг (близько 12 стандартних відер). Основною метою фільтрації були пошук і забір дрібних біологічних решток, які зазвичай складно або й неможливо отримати класичними

методами археології. (Того самого сезону аналогічні роботи проведено також зусиллями Скіфської археологічної експедиції ХНУ ім. В. Н. Каразіна під керівництвом І. Б. Шрамко і С. А. Заднікова.)

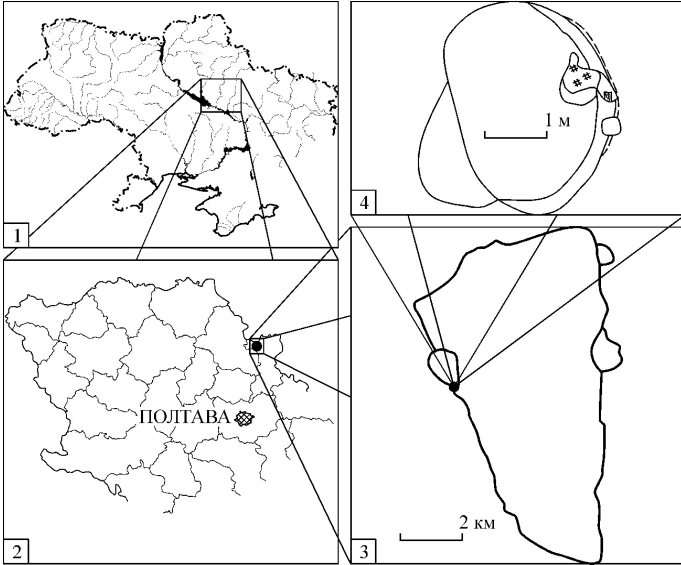
Для флотації необхідно мати ємність, у якій можна перемішувати зразок ґрунту й воду для подальшого забору легкої фракції з поверхні води. Для промивання необхідно мати сітку, крізь яку відфільтрувати розчинну фракцію для отримання нерозчинної, яку надалі необхідно перебрати вручну. Для цього можна використовувати звичайну антмоскітну сітку з комірною близько 1×1 мм і таз значних розмірів. Результатами промивання стало кілька цікавих дрібних знахідок у 2-5 мм: дві бісерини і риб'ячий хребець з отвором.

Активну участь у фільтрації ґрунту взяли А. А. Корж (СДПУ ім. А. С. Макаренка) та Г. Іванова (КНУКіМ). Надалі матеріал надійшов на ручне перебирання. За результатами флотування відібрано близько 20 мл палеоетноботанічних матеріалів. Це значні показники насиченості – близько 250 зернівок / стандартне відро. За природною збереженістю за 5-бальною шкалою, отримані матеріали слід оцінити в 1 бал (рис. 2).

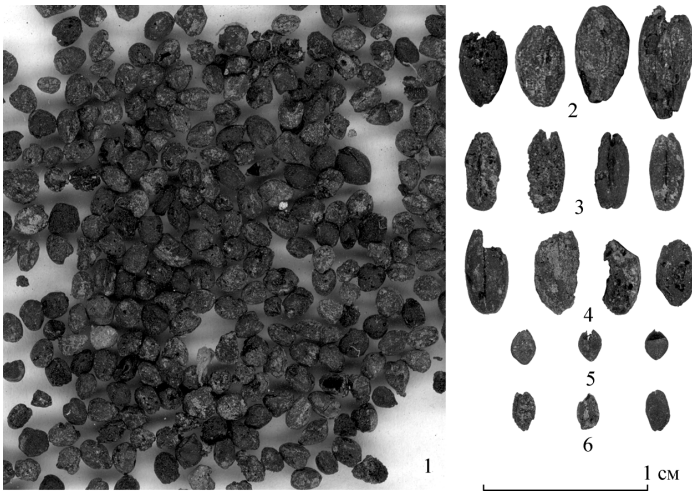
Палеоетноботанічний матеріал визначено завдяки морфологічним особливостям зернівок, їх порівнянню з раніше визначеними аналогічними зразками, широким колом публікацій на цю тему. Зернівки бур'янів ідентифіковано за атласом бур'янів¹⁰.

Результати ідентифікаційного аналізу наступні (рис. 2). Загальна кількість палеоетноботанічних решток становить 3060 од. З них визначенню підлягають 2553 од. зернівок культурних рослин і бур'янів. До культурних рослин належать зернівки: 1929 проса (*Panicum miliaceum*), 361 ячменю півчастого (*Hordeum vulgare*), 140 жита (*Secale cereale*), 94 пшениці двозернянки (*Triticum dicoccon*); ще 507 сильно поруйнованих фрагментів зернівок, більших за просо, ідентифікації не підлягають (Cerealia). Бур'янів знайдено 29 од.: 15 мишію (до виду не визначено; *Setaria* sp.) і 14 гірчака або споришу (до виду не визначено; *Polygonum* sp.).

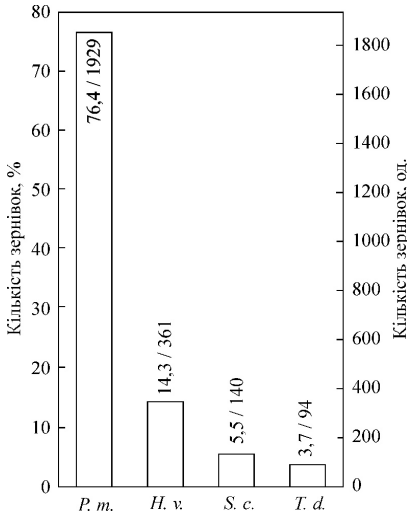
За результатами аналізу складено палеоетноботанічний спектр (ПБС) зернівок культурних рослин за кількістю¹¹. Відповідно у ньому враховано лише зернівки злакових культурних рослин (рис. 3). Наголосимо, що такий спектр є лише відображенням співвідношення кількості матеріалів, себто лише констатацією факту; його не слід сприймати за кінцевий результат встановлення зернового господарства.

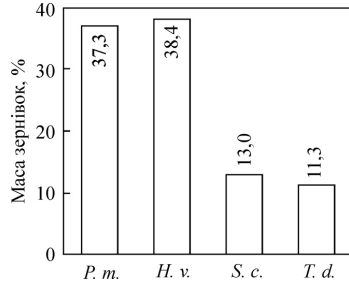
Рис. 1. Місце знаходження Більського городища і забору зразків:
1 – карта України; 2 – Полтавська обл.; 3 – Більське городище;
4 – приміщення 1

Рис. 2. Палеоботанічні матеріали з приміщення 1:
1 – просо; 2 – ячмінь півчастий; 3 – жито; 4 – пшениця двозернянка;
5 – мишій; 6 – гірчак або спориш

Рис. 3. Палеоетноботанічний спектр за кількістю (ПБС_К). Скорочення: *P. m.* – *Panicum miliaceum* (просо); *H. v.* – *Hordeum vulgare* (ячмінь півчастий); *S. c.* – *Secale cereale* (жито); *T. d.* – *Triticum dicosson* (пшениця двозернянка). Над стовпчиками дано: % / од.

Рис. 4. Палеоетноботанічний спектр за масою (ПБС_М). Скорочення див. на рис. 4

Результати та їх інтерпретація. Оскільки переважна більшість дослідників сприймає кількісні показники як кінцевий результат, що майже завжди приводить до хибних висновків про беззаперечне переважання проса (кількісні показники становлять абсолютну більшість), для інтерпретації отриманих результатів потрібен інший підхід. Ми використовуємо індексацию зернівок з урахуванням різниці в масі, в основі якої лежить співвідношення маси зернівок злакових культурних рослин, а за базову одиницю взято найменшу зернівку – просо (1 зернівка ... злакової культурної рослини = n зернівкам проса): просо – 1, ячмінь півчастий – 5,5, пшениця двозернянка – 6,2, жито – 4,8¹². Перерахунок можна проводити безпосередньо з кількості зернівок або з їх відсоткового співвідношення (ПБС_К). Однак отримані результати (ПБС_М) обов'язково мають бути відображені лише у відсотковому співвідношенні. Показники, отримані шляхом такого

перерахунку, відрізняються від кількісних у тому числі набагато меншим розкидом крайніх даних (рис. 4).

За даними, отриманими у результаті перерахунку, найбільші показники продемонстрували ячмінь плівчастий і просо (майже по 2/5 частки зернового господарства); жито і пшениця двозернянка мають показники близько 1/10 частки (див. рис. 4).

ПБС_М з ур. Царина Могила широко представлений двома з трьох найдавніших культурних рослин: ячменем плівчастим і просом (майже 4/5), і доповнений третьою – пшеницею плівчатою. Втім, до зернового господарства входило також і жито. Високі показники означеної вище «тріади» (винятково або з абсолютним переважанням над іншими злаковими) присутні на пам'ятках півдня Східної Європи з другої половини VI тис. до н. е. до кінця II тис. до н. е. включно.

У I тис. до н. е. носії скіфських традицій суттєво розширили асортимент злакових¹³, однак дослідники підкреслюють важливу роль саме трьох «найдавніших» зернових культур. Певним узагальненням розглянутого комплексу знахідок з палеоботаніки може бути такий висновок: «... результати аналізу обвугленого зерна та відбитків на кераміці дозволяють дійти висновку, що основними вирощуваними рослинами скіфської епохи в лісостепу були пшениця двозернянка і плівчастий багаторядний ячмінь, меншою мірою – м'яка й карликова пшениця, жито і просо»¹⁴. Зауважимо, що Г. О. Пашкевич до основних вирощуваних злакових зараховує також і просо¹⁵. Подальші дослідження загалом не суперечать означеним (в цілому – доволі всеосяжним) висновкам.

Не суперечать цим висновкам і матеріали з ур. Царина Могила.

Отже, ячмінь плівчастий і просо (а також пшениця двозернянка) – чи не найдавніші вирощувані культурні рослини, що мали надзвичайно широке розповсюдження¹⁶. За ранньозалізного віку вони відомі на всій території півдня Східної Європи; далі, у лісовій зоні, зернівки цієї «тріади» взагалі були чи не єдиними культурними злаковими. За відбитками на кераміці з Хотівського городища нами встановлено теж лише три види зернівок культурних рослин¹⁷. Отже, важлива роль цих злакових цілком закономірна і підтверджена фактичним матеріалом. Це твердження особливо актуальне для лісової зони.

Дещо іншу картину демонструє аналіз розповсюженості жита: для I тис. до н. е. питання про його вирощування залишається найскладнішим. Так, у монографії 1976 р. З. В. Янушевич писала, що перші достовірні знахідки культурного жита щонайменше на території сучасної Молдови походять з матеріалів черняхівської культури¹⁸.

Разом з тим жито було відоме античним поселенцям не пізніше IV ст. до н. е.¹⁹ На скіфських пам'ятках нижнього Дніпра знахідки зернівок жита також нечасті. З матеріалів 12 пам'яток археології (9 поселенських і 3 курганів) серед 120 відбитків виявлений усього 1 відбиток жита; з господарського комплексу з Лисої Гори (обвуглене зерно) жита не виявлено. Лише на поселенні Мала Рублівка (Полтавська обл.) виявлені в основному обгорілі зернівки жита (56 з 64); в одній з проб Більського городища жито було зафіксоване у незначній кількості. Але на карті знахідок культурних рослин скіфського часу (у тому числі на античних пам'ятках; усього 103 пам'ятки), наведеній у тій самій статті Б. А. Шрамка і З. В. Янушевич, знахідки жита позначені на 24 пам'ятках: 7 – вище межі степу й лісостепу, 17 – нижче. Додамо, що дослідженнями на Северинівському городищі (межа степу й лісостепової зони за часів його існування) у ПБС_М також встановлено наявність жита, масова частка якого там становила майже третину.

За даними О. Ю. Лебедевої, на Середньому Дону за скіфських часів жито було відсутнє, провідна роль належала просу, дві других культури – плівчастий багаторядний ячмінь і пшениця двозернянка вирощували у меншому обсязі²⁰. Можливо, вирощувався й горох. Тим не менше, за даними, отриманими нами впродовж останніх років, жито було також і на скіфоїдних і городецьких пам'ятках лісостепової зони Подоння.

Для періоду середньовіччя збільшення питомої частки жита в посівах вважається показником підвищення рівня розвитку землеробства, поліпшення агротехнічних можливостей²¹. Ця теза знаходить широке підтвердження в матеріалах різних культур того періоду. Одночасно з широким розповсюдженням залізних деталей на знаряддя для обробітку ґрунту, за палеоетноботанічними матеріалами спостерігається і збільшення частки жита, оскільки для доброї врожайності воно вимагає якісного обробітку ґрунту²². Однак якісний обробіток ґрунту є обов'язковим для отримання *гарного врожаю*. Тим не менш, жито може обійтися і без цього; очевидно, різниця у якості обробітку ґрунту повинна позначитися на врожайності. Взагалі жито – рослина, що перешкоджає нормальному росту інших рослин; вона може «заглушити» не тільки однорічні, але навіть і багаторічні бур'яни²³. У зв'язку з чим практично не вимагає до себе жодної уваги від хлібороба. Таким чином, крім врожаю, корисні дії від вирощування полягають ще і в очищенні полів від бур'янів, а також накопиченні деяких корисних елементів.

Додамо, що виявлені бур'яни – типові антропохори, а їхня в цілому незначна кількість свідчить на користь того, що навколишні поля були доволі чистими. Не виключено, що це свідчить про початковий період засвоєння потенційної ресурсної зони навколо поселення.

¹ Могилів О. Д., Панченко К. І. Розвідки на поселеннях Більського городища // АДУ 2015 р. 2016. С. 137-139; Вони ж. Розвідки на селищах Більського городища в 2015 р. // Археологічні дослідження Більського городища. 2015. Київ; Котельва, 2016. С. 170-204.

² Ржевуська С. С. Культурні комплекси в оборонних спорудах Більського городища (за матеріалами розкопок 2016-2017 рр.) // Інтерпретація археологічних джерел: здобутки та виклики. Матеріали наукової конференції молодих вчених. К., 2017. С. 56-59.

³ Гречко Д. С., Крютченко О. О. Дослідження в ур. Царина Могила в 2016 р. // Археологічні дослідження Більського городища – 2016. Київ; Котельва, 2017. С. 80-97.

⁴ Šramko B. A. Der Ackerbau bei den Stämmen Skythiens im 7-3. Jahrhundert v. u. Z. // Slovenská Archeológia. 1973. Т. XXI, 1. S. 154-157.

⁵ Шрамко Б. А., Янушевич З. В. Культурные растения Скифии // СА. 1985. № 2. С. 50-55; Янушевич З. В. Культурные растения Северного Причерноморья: палеозтботанические исследования. Кишинев, 1986. С. 23-30.

⁶ Янушевич З. В. Там же, 1986. С. 32.

⁷ Пашкевич Г. А. Палеоботаническое исследование материалов из раскопок Бельского городища // Черненко Е. В., Ролле-Герц Р. А. и др. Исследования совместной Украинско-Немецкой археологической экспедиции в 2004 г. К., 2005. С. 90-96.

⁸ Гречко Д. С., Горбаненко С. А. Перший досвід фільтрації ґрунту на Більському городищі (ур. Царина Могила) // Інтерпретація археологічних джерел: здобутки та виклики. К., 2017. С. 130-134.

⁹ Болтрик Ю. В., Горбаненко С. А., Кублій М. В., Сергєєва М. С., Яніш Є. Ю. Северинівське городище скіфського часу: біогосподарський аспект досліджень // Археологія і простір. К., 2015. С. 155-192 (АДІУ. Вип. 4 (17)); Горбаненко С. А. Городище Циркуни: палеоетноботанічні дослідження // Старожитності раннього залізного віку. К., 2017. С. 456-464 (АДІУ. Вип. 2 (23)).

¹⁰ Веселовський І. В., Лисенко А. К., Манько Ю. П. Атлас-визначник бур'янів. К., 1988. 72 с.

¹¹ Базові поняття див.: Кравченко Н. М., Пашкевич Г. А. Некоторые проблемы палеоботанических исследований (по материалам Обуховской территориальной группы памятников I тыс. н.э.) // Археология и методы исторических конструкций. К., 1985. С. 177-190.

¹² Горбаненко С. А. Сельское хозяйство до образования Киевской Руси // Славяне Восточной Европы накануне образования Древнерусского

державства: Матеріали междунар. науч. конф., посвящ. 110-лєтїю со дня рожд. И. И. Ляпушкіна (1902-1968) (3-5 декабра 2012 г., Санкт-Петербург). СПб, 2012. С. 106-109.

¹³ Див. напр.: Янушевич З. В. Указ. соч., 1986; Pashkevich G. A. Archaeobotanical studies on the northern coast of the Black Sea // *Eurasia antiqua*. 2001. В. 7. Р. 511-567; Пашкевич Г. А. Культурные растения Украины от неолита до средневековья (по палеоэтноботаническим материалам): Дис. ... д-ра биол. наук в форме науч. докл. К., 1992. 46 с. тощо.

¹⁴ Шрамко Б. А., Янушевич З. В. Указ. соч., переклад наш.

¹⁵ Див., напр.: Пашкевич Г. А. Указ соч., 1992. С. 32-34; тощо.

¹⁶ Крім окремо вказаних випадків, літературу щодо загального огляду див.: Горбаненко С. А. Вказ. праця. 2017.

¹⁷ Кравченко Е. А., Горбаненко С. А., Журавльов О. П., Пєфтїць Д. М., Полїдович Ю. Б., Сергєєва М. С., Шєлєхань О. В. Хотївське городище (новїтні дослідження). К., 2017. Рис. 94; 98.

¹⁸ Янушевич З. В. Указ. соч. 1976. С. 133.

¹⁹ Янушевич З. В. Указ. соч. 1976. С. 134-137; Шрамко Б. А., Янушевич З. В. Указ. соч. Табл. 6.

²⁰ Лебедева Е. Ю. Итоги археоботанических исследований на Среднем и Нижнем Дону в 2001-2003 гг. // *Археология Среднего Дона в скифскую эпоху* (Тр. Потуданской экспедиции ИА РАН, 2001-2003 гг.). М., 2004. С. 119-126.

²¹ Lange E. The development of agriculture during the first millennium AD. // *Geologiska Föreningens i Stockholm Förhandlingar*. 1975. **97**. Р. 115-124.

²² Культурная флора СССР: Т. 2, ч. 1. Рожь. Л., 1989. С. 276.

²³ Зінченко О. І., Салатенко В. Н., Білоножка М. А. Рослинництво: підручник. К., 2001. 2.1.2.2.

О. В. Грабовская (Вінниця)

ІСТОРИЧНІ ОБСТАВИНИ ПОЧАТКУ ВИКОРИСТАННЯ ЦЕГЛИ У ВІННИЦІ

Протягом останніх років внаслідок архітектурно-археологічних досліджень та пошукової роботи, здійсненої працівниками Вінницького обласного краєзнавчого музею (далі – ВОКМ), було сформовано колекцію цегли з території м. Вінниця. Колекція нараховує 190 зразків, датованих XVI – першою половиною XX ст. Зібрання потребує всебічного вивчення і розкриття його потенціалу як історичного джерела. Важливим питанням, пов'язаним з дослідженням старовинної цегли, є історія появи цього будівельного матеріалу на певній території, виявлення факторів, які цій появі сприяли.

<i>Немченко І. В.</i> До 55-ліття кафедри історії стародавнього світу та середніх віків Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.....	5
<i>Избаиш-Гоцкан Т. А.</i> Антиковедение на кафедре истории древнего мира и средних веков.....	16
<i>Чепіженко В. В.</i> Розвиток медієвістики на кафедрі історії стародавнього світу та середніх віків ОНУ (до 2000 р. – ОДУ) імені І. І. Мечникова.....	23
<i>Агульников С. М.</i> Планировка и топография могильников белозерской культуры в Нижнем Подунавье.....	39
<i>Алексеев В. П., Лобода П. Г.</i> Редкие и неизданные варианты монет античных городов Северного Причерноморья.....	44
<i>Андрух С. И., Тоцев Г. Н.</i> Сорокина Балка – новый памятник археологии в Нижнем Поднепровье.....	50
<i>Боднарюк Б. М.</i> Західноєвропейський премілленаризм XVII ст.: відродження апокаліптичних настроїв та віри у земне царство Христа на тлі Тридцятирічної війни й англійської пуританської революції.....	52
<i>Бойко-Гагарин А. С., Корпусова И. В., Янов Д. М.</i> Некоторые особенности обращения османских юзлуков на территории княжества Валахия в 1810-1811 гг.....	57
<i>Бондаренко Д. В., Смирнов О. І.</i> Археологічні дослідження зольника № 2 Вікторівського святилища в 2017 р.....	70
<i>Буйських С. Б.</i> Хора Ольвії – історико-археологічний релікт давньогрецької колонізаційної епохи у Нижньому Побужжі.....	78
<i>Булатович С. А.</i> Из истории изучения античного Никония.....	82
<i>Бурдо Н. Б.</i> Антропоморфна пластика усатівської культури.....	87
<i>Бьяджи П.</i> Малоизвестные материалы к хронологии грота Буран-Кая III (Украина).....	97
<i>Вар`ян О. О.</i> Ставлення до дитинства в Афіньському полісі архаїчного та класичного періодів.....	102
<i>Вертієнко Г. В.</i> До питання про метал в Авесті.....	108

<i>Відейко М. Ю.</i> Сакральні будівлі Центральної та Південно-Східної Європи у V тис. до н.е.....	117
<i>Вус О. В.</i> Кастеллум Сиваг-Кермен – погранична крепость Византиї в Юго-Западной Таврике.....	123
<i>Главенчук А. В.</i> Новые данные о пигментных охрах из раскопок Анетовки 2.....	131
<i>Горбаненко С. А.</i> Перші цілеспрямовані палеоетноботанічні розшуки на Більському городищі.....	138
<i>Грабовская О. В.</i> Історичні обставини початку використання цегли у Вінниці.....	146
<i>Гребцова И. С.</i> Сюжеты античной истории и мифологии в творчестве европейских художников XVIII – первой половины XIX ст.....	153
<i>Гулюк Є.</i> Зміни статусу історії та структури історичного знання в освітній системі єзуїтів у середині XVIII ст.....	160
<i>Гуменний В. Л.</i> Військові гарнізони на території Близького Сходу і парфянські кампанії Риму у II – на початку III ст.н.е (за епіграфічними джерелами).....	166
<i>Дёмин О. Б.</i> Собрание наследства: медиевистика в современной Украине (1992–2016 гг.).....	171
<i>Демченко О. В.</i> Просторова організація поселень пізнього мезоліту – раннього неоліту в районі Дніпровських порогів.....	178
<i>Дергачева Л. В.</i> Клад средневековых молдавских монет XIV века, найденный на территории республики Молдова.....	185
<i>Димидюк Д. А.</i> Фортифікації та облогова техніка Багратидської Вірменії кінця IX – середини XI ст. (на основі писемних джерел).....	191
<i>Добролюбский А. О.</i> Остатки и следы Джинестры на одесских берегах.....	199
<i>Домановська М. Є.</i> Філологічний вектор розвитку візантиністики у Харківському університеті (середина XIX – початок XX ст.).....	208

<i>Домановский А. Н.</i> К вопросу о нарушителе арабо-византийского договора 689 г.....	214
<i>Diaconu V., Gafincu A.</i> Multidisciplinary research dedicated to the Late Bronze age from the space between the Carpathians and Prut (Romania).....	220
<i>Дятлов В. О.</i> Герцогиня Здена Саксонська та її син Георг. Виховання християнського князя.....	227
<i>Заплетнюк О. А.</i> Роль фараона Ехнатона у культурі Атона за текстами прикордонних стел «раннього проголошення».....	234
<i>Зелинский А. Л.</i> К вопросу о назначении так называемых перстней «птолемеевского типа».....	241
<i>Иванова С. В.</i> Обмен и торговля в древних обществах.....	247
<i>Івченко О. С.</i> Джон Спелмен та Філіп Хантон: два погляди на королівську владу.....	254
<i>Kamadadze K.</i> Porcelain from Gonio fort.....	261
Клюшинцев В. Н. <i>Гребенников В. Б.</i> К вопросу о развитии металлургии и металлообработки в эпоху бронзы в Нижнем Побужье.....	269
<i>Ковальський Л. С., Голдаєв С. Г.</i> Заповнюючи прогалини на карті енеоліту степової Одещини: пізньотрипільська випадкова знахідка з долини ріки Кучурган.....	276
<i>Ковбасюк С.</i> «Коли запитають вас ваші сини...»: іконографічні новачі у «Песаху» Хейбрехта Бейкелара 1563 р. та реформаційний дискурс.....	283
<i>Колесниченко А. Н.</i> Стекланные сосуды закрытых форм VI-I вв. до н.э. в сакральных контекстах Средиземноморья и Северного Понта.....	291
<i>Красножон А. В.</i> Два документа 1593 г. о ремонтных работах в Хаджибее.....	298
<i>Крижанівський А. Л.</i> Метрологічні показники монет львівського монетного двору XIV-XV ст.....	304
<i>Левченко В. В.</i> Мифы и реалии биографии профессора А. Г. Готалова-Готлиба (1866–1960).....	312

<i>Лиман С. И.</i> Французская средневековая история и историография в творчестве профессора Харьковского университета М. Н. Петрова (1826-1887).....	320
<i>Лобанова М. А., Нестеренко О. В.</i> Нова пам'ятка катакомбної культури в Одеській області.....	327
<i>Луговий О.М.</i> Візантійські послы у Снятині 1415 року.....	332
<i>Мельников О.Н.</i> Серебряный статер Гигиэнонта в монетном деле и в нумизматике Боспора.....	339
<i>Mielczarek M.</i> From the history of archaeology in Odessa. Józef Czaki (1857-1936), a forgotten collector of antiquities.....	349
<i>Моусеенко Н. С.</i> Сребреники Святополка: итоги тысячелетия.....	353
<i>Мызгин К. В., Филатов Д. А.</i> Находки ауреусов зурпаторов III века на территории Украины.....	354
<i>Николаев Н. И.</i> Кто был советником царя Скилура в Неаполе Скифском?.....	368
<i>Одрін О. В.</i> Північнопонтійська торгівля зерном: друге життя давніх концепцій.....	375
<i>Отрешко В. М.</i> О тенденциях развития археологии.....	381
<i>Охотников С. Б.</i> Сотрудничество ученых Одессы и Польши в изучении археологии и древней истории Северного Причерноморья.....	384
<i>Охріменко О. С.</i> Уривок невменної нотації з оправи рукопису «Miscellae quodlibeticae pro IWM».....	392
<i>Папанова В. А., Зиновьева Т. А.</i> Склеп с росписью на некрополе Ольвии: проблема фиксации и интерпретации памятника.....	396
<i>Пересунчак О. С.</i> Нові пам'ятки археології в басейні р. Могилянка.....	408
<i>Пилипчук Я. В.</i> История Золотой Орды в хронике Ульриха Рихенталя.....	413
<i>Пиструил И. В.</i> Изделия с резцовым сколом на эпилеолитических памятниках Северо-Западного Причерноморья (некоторые предварительные выводы).....	416
<i>Плешивенко А. Г.</i> Забытые раритеты.....	422

<i>Подрез Ю. В.</i> Дипломатична діяльність уряду П. Орлика щодо Франції та Османської імперії в 1710 році.....	430
<i>Полищук Л. Ю., Кіосак Д. В.</i> Нові матеріали до історії археологічного вивчення Південного Побужжя.....	436
<i>Попова Т. Н.</i> В. Э. Крусман: епоха и наука под скальпелем историка.....	446
<i>Попович С., Чобану И.</i> Раскопки кургана № 8, у с. Александру Иоан Куза (Кагульский р-н, республика Молдова).....	453
<i>Прохорова А. Ю.</i> Французька політика Англії під час північного повстання 1569 р.....	457
<i>Руссев Н. Д.</i> Белгородский мученик Иоанн Новый и религиозная жизнь Молдавии начала XV в.....	463
<i>Рябцева С. С.</i> О некоторых специфических чертах головных уборов населения балканского региона в X–XIV вв.....	470
<i>Савельева Е. С.</i> Терракотная статуэтка римского воина из Картала...481	
<i>Самойлова Т. Л.</i> Контакты Родоса и Тиры в эллинистическое время по данным керамической эпитафии.....	485
<i>Секерська О. П.</i> Тваринництво та полювання в господарстві населення античного часу межиріччя Дунаю та Південного Бугу.....	487
<i>Сминтина О. В.</i> Екологічна історія дописемної доби: актуальні питання сучасних досліджень.....	494
<i>Снитко І. О., Гаркуша Н. М., Снитко О. В.</i> Про історію однієї лапідарної пам'ятки, знайденої біля Ольвії.....	500
<i>Снитко И. А.</i> Проблемы архитектурной идентификации фрагментарно исследованных архитектурно-археологических памятников.....	505
<i>Сурду В. В.</i> Особенности погребальных сооружений ямной культуры Карпато-Поднестровья.....	512
<i>Тарасенко Н. А.</i> Фрагменты древнеегипетской Книги мертвых в Украине.....	517
<i>Тоцький П. М.</i> Становий статус церкви в королівській Франції напередодні Революції.....	524
<i>Тоцев А. Г.</i> Крымско-русские торговые отношения в XV в.....	531

<i>Туровский Е. Я.</i> Государственное устройство античного Херсонеса.....	534
<i>Федченко С. Е.</i> Функції та місце сексуальності у римському зображальному мистецтві.....	539
<i>Фомин М. В.</i> Трансформация обряда крещения и ее отражение в архитектуре Херсонеса-Херсона.....	547
<i>Khalvashi M., Aslanishvili L., Kakhidze E.</i> Garrisons on the edge of Imperium Romanum.....	553
<i>Харламова А. О.</i> Результати картографування середньовічних кам'яних статуй в басейні середньої течії Сіверського Дінця.....	558
<i>Хахеу В.</i> К вопросу о погребальном обряде позднегальштатского времени днестровско-карпатского региона (конец VII–V вв. до Р.Х.).....	566
<i>Циватый В. Г.</i> Внешнеполитическая и дипломатическая институционализация Европы раннего нового времени глазами современника: Франческо Гвиччардини о концептах «война» и «мир» в исторической памяти.....	573
<i>Чекунина Н. В.</i> К истории формирования коллекции древнерусских монет одесского археологического музея НАН Украины.....	580
<i>Черниенко Ю. А.</i> К вопросу об информативности предметов металлопроизводства для анализа проблем генезиса сабатиновской культуры.....	585
<i>Черных И. Д.</i> Цивилизации «осевого времени» в научном наследии Ш. Эйзенштадта.....	592
<i>Шевцов С. П.</i> Структурные средства изображения Перикла у Фукидида.....	596
<i>Шевченко О. Б.</i> Сарматські «амазонки»: чинники, що спонукали появу історіографічного міфу, та реальність сьогодення.....	603
<i>Янко А. Л.</i> Расенна чи Ратуменна?: Дещо про епоніма і самоназву етрусків.....	609
<i>Ярош О. А.</i> Витоки і розвиток британського орієнталізму у першій половині XVII ст.....	615
Перелік скорочень.....	622